

INTERPRETĂRI ARHEOLOGICE (V)

de

K. HOREDȚ

1. DACIA AMISSA

Este un fapt cunoscut că izvoarele antice amintesc două părăsiri ale Daciei, una sub Gallienus și cealaltă în timpul lui Aurelian¹. În privința celei dintii, din timpul lui Gallienus, se discută dacă a avut loc, în ce condiții și care a fost amploarea ei. Dovada cea mai concludentă că în părțile de nord-vest ale Daciei stăpînirea romană s-a menținut și în timpul lui Gallienus o constituie monumentele onorifice în cinstea lui Filip Arabul, a soției și a fiului său, precum și pentru soția lui Decius, folosite la Porolis-sum pentru baricadarea unei porți și indicînd refacerea zidurilor castrului după data ridicării inscripțiilor, deci în timpul lui Gallienus². În schimb, pentru părțile răsăritene ale provinciei s-a admis în general cedarea unor părți din estul Transilvaniei, bazat în primul rînd pe indiciile circulației monedelor și pe lipsa unor date concrete care ar putea să probeze prezența romanilor în acele regiuni și în ultimele două decenii ale stăpînirii romane în Dacia. Nu există însă o imagine clară și păreri bine conturate precizînd care dintre castrele frontierei răsăritene ar fi fost părăsite și în timpul lui Gallienus și pînă la ce adîncime teritoriul provinciei ar fi fost abandonat. Renunțarea la castrele din răsăritul Transilvaniei implică cedarea unei bune părți a provinciei, deoarece după presupusa cădere a limesului răsăritean nu mai existau obstacole mai eficiente și o linie de apărare care ar fi putut să oprească invazia unor năvălitori pînă în zona mai intens urbanizată din partea apuseană a Transilvaniei. Pentru colțul de sud-est al Transilvaniei și pentru porțiunea văii Oltului din acea regiune există însă pe baza unor date mai noi posibilitatea să se precizeze situația stăpînirii romane din timpul lui Gallienus.

În anul 1942 merituosul director al Muzeului de la Sf. Gheorghe, Z. Székely, a cercetat castrul de la Comălău³. Lucrările s-au desfășurat în condiții grele, deoarece zidurile de piatră au fost demontate încă la începutul secolului trecut, dar totuși s-a putut stabili planul construcției cu patru turnuri de colț și cu cîte un turn îngust patruleter pe cele două laturi lungi așezate asimetric pe traseul zidului (fig. 1). În colțul de est au fost constatate chiar două faze de construcție, deoarece conturul inițial rotunjit al bastionului a fost ulterior înconjurat cu un zid patruleter⁴. Din cauza planului neobișnuit și ciudat pentru un castru roman a

¹ Cf. C. Daicoviciu, AISC, 3, 1936—1940, p. 240—255, M. Macrea, în *Istoria României*, București, 1960, I, p. 459—465, Vl. Iliescu, SCIV, 22, 1971, p. 425—442.

² C. Daicoviciu, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 327—330.

³ Z. Székely, *A Komolloi erődített római tábor*, 1943.

⁴ *Ibidem*, pl. 5/2.

fost contestată originea romană a fortificației, ea fiind considerată ca datând din evul mediu. Împotriva unei asemenea încadrări pledează însă materialele care au fost recuperate în timpul săpăturilor, monede, frag-

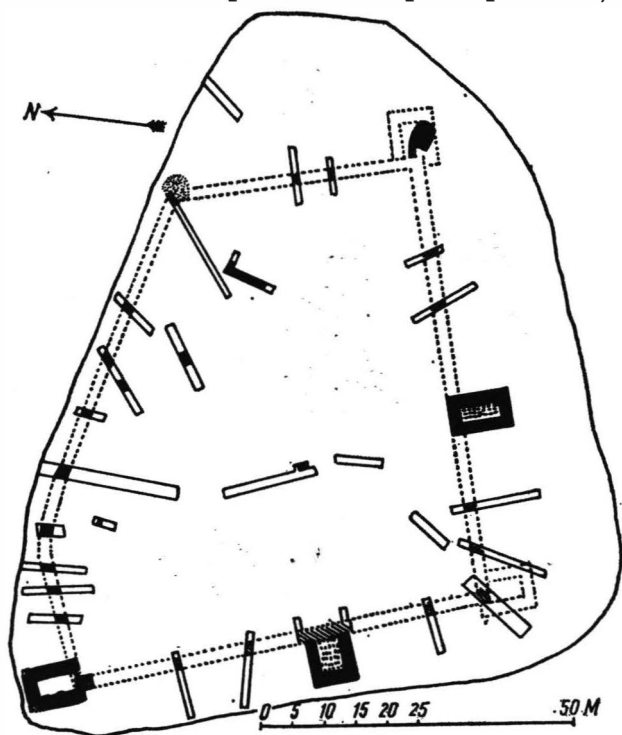

Fig. 1. Castrul de la Comălău.

mente de ceramică și de sticlă romană, obiecte de bronz și de fier, arme și o cărămidă cu ștampila cohorței I Hispanorum, staționată la Brețcu. Comălău este chiar singurul sau unul dintre foarte rarele cazuri în care se poate dovedi locuirea unui castru roman și după părăsirea Daciei, deoarece au fost găsite aici fragmente de ceramică neagră cu ornamente lustruite și o ceașcă conică fără toartă și cu gropițe la marginea de jos a peretelui, caracteristice pentru secolul al IV-lea e.n.⁵. Nu se poate contesta pe de altă parte că forma castrului, așa cum a rezultat din săpături, nu cuprinde elementele caracteristice pentru o fortificație romană și îndeosebi turnurile înguste de pe laturi, așezate asimetric și lipsa porților nu se întîlnesc pe planul tipic al unui castru roman. Dacă se adaugă însă pe fiecare latură încă un turn atunci se restabilește cumva simetria planului și una dintre cele două perechi de turnuri putea să formeze poarta (fig. 2). În acest caz planul reprezintă forma obișnuită a unui *castellum*, așa cum ele apar, începînd cu a doua jumătate a secolului al III-lea și pentru care exemplul cel mai cunoscut din România este castelul de la Gornea „lingă Dunărea”⁶.

⁵ *Ibidem*, pl. 12/1, 13/14.

⁶ Cf. N. Gudea, *Befestigungen am Banater Donaulimes in der Zeit der Tetrarchie*, in *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines*, București, 1974, p. 173 — 180. Cf. și H. Schönberger, *JRS*, 59, 1969, p. 177 — 197; H. v. Petrikovits, *loc cit.*, 61, 1971, p. 178 — 218.

Dacă reconstituirea castelului de la Comălău este exactă, atunci acesta arată că în ultimele decenii ale existenței provinciei intrarea dinspre răsărit în valea Oltului prin pasul Bicaz și prin valea Piriului Negru a fost din nou fortificată și nicidecum abandonată.

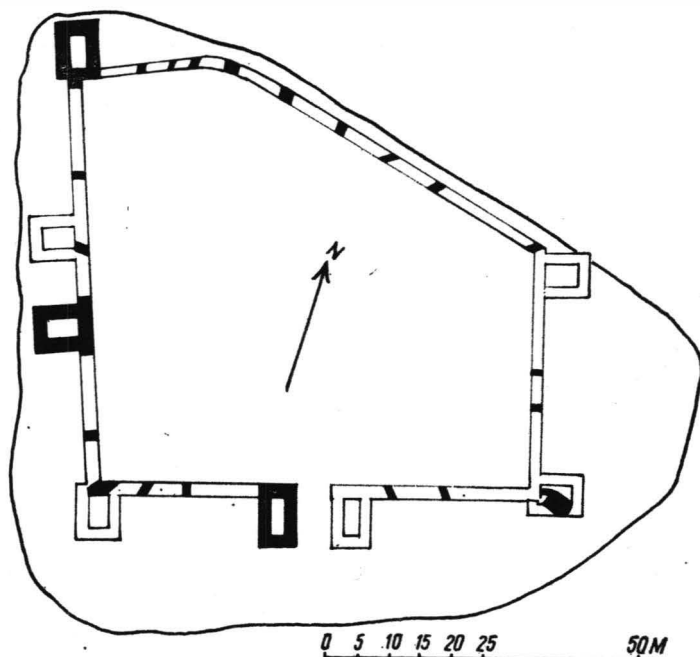

Fig. 2. Reconstituirea castelului de la Comălău.

Această concluzie, dedusă din planul reconstituit al unui *castrum*, ar putea să pară prea riscată ținându-se seamă de importanța consecințelor ce decurg din ea. Ea este sprijinită însă de o fericită descoperire epigrafică din castrul de la Boroșneul Mare. Acesta este situat la aceeași înălțime și în aceeași poziție ca cel de la Comălău la capătul văii Piriului Negru și închide și el accesul spre valea Oltului. Z. Székely a găsit aici în 1973 ștampila unității AL(a) PALM(yrenorum)⁷ care derivă din Numerus Palmyrenorum și a fost constituită în această formă abia după Decius, după cum arată și numele ei.⁸ Pe când la Comălău se constată în aceeași regiune fortificarea sau reconstruirea unui *castrum*, la Boroșneul Mare se înregistrează în aceeași perioadă și cu același scop în timpul lui Gallienus, întărirea garnizoanei prin aducerea unei noi unități militare.

În cadrul acestor măsuri se poate explica eventual și ridicarea aceluia val de pământ „Honárka” care trece în aceeași regiune în direcția nord-est — sud-vest și închide valea între Piriul Negru și Carpați. În general se consi-

⁷ Comunicare amabilă a descoperitorului. Prin alte ștampile mai sînt atestate la Boroșneul Mare Ala I Gallorum Capitoniana și Cohors I Bracaraugustanorum.

⁸ H. T. Rowell, in RE, XVII, 2, 1340.

deră că ar fi de origine romană⁹, și rostul lui s-ar explica foarte bine în cadrul aceleiași concepții strategice care se reflectă și în măsurile luate la Comălău și la Boroșneul Mare.

Probabil tot în această perioadă porțile castrului de la Rîșnov au fost închise prin ziduri suplimentare târzii,¹⁰ și tot numai atunci a fost așezată ca material de construcție în fundamentul unei clădiri din interiorul castrului inscripția onorifică ridicată de Cohors I Vindelicorum pentru Iulia Mamaea¹¹.

Doar ca o completare menționăm că s-a invocat drept argument pentru părăsirea răsăritului Transilvaniei în timpul lui Gallienus și lupta dintre goți și gepizi de la Galtis care ar fi avut loc pe Olt lângă Hoghiz. După cum s-a arătat însă bătălia s-a dat în anul 249 e. n. undeva în afara Transilvaniei spre răsărit de Carpați într-o perioadă în care se menținuse oricum încă integritatea provinciei¹².

În concluzie rezultă că, întocmai precum în Dacia de nord-vest la Porolissum, nici în colțul opus de sud-est al Transilvaniei afirmația lui Eutropius (IX, 8) că în timpul lui Gallienus „Dacia tum amissa” nu este întemeiată. Probabil pentru a ușura apărarea frontierei de răsărit a fost abandonat castrul înaintat de la Brețcu și s-a renunțat la stăpînirea asupra bazinului Piriului Negru, al regiunii Trei Scaune, teritorii cuprinse pînă atunci în cadrul provinciei pentru supravegherea circulației spre Dunărea de Jos prin pasul Oituz. După ce aceste legături au fost întrerupte de carpi și de goți linia limesului a fost prescurtată, dar în schimb s-a înființat în timpul lui Gallienus o nouă linie de apărare între Comălău și Boroșneul Mare care a închis accesul spre valea Oltului. Prin aceasta a fost barat drumul de pătrundere, cel mai scurt dinspre răsărit, spre principalele centre urbane ale provinciei, spre Apulum și Sarmizegetusa și prin pasul Turnu Roșu în Oltenia și la Dunăre. Castrele de pe linia Oltului situate spre apus de Comălău și Boroșneul Mare trebuie să fi fost menținute și în timpul lui Gallienus și abandonate abia în timpul lui Aurelian, odată cu părăsirea întregii provincii.

2. DESPRE CUMANII NEGRI

Într-un amplu studiu V. Spinei reia problema interpretării celor două etnonime „Blakumen” și „Blökumana”¹³, amintite într-o inscripție gotlandeză și într-o cronică islandeză. Bazat pe o vastă bibliografie, autorul prezintă îndelungatele discuții privitoare la interpretarea celor două izvoare nordice și a variatelor probleme legate de ele. Trebuie subliniată

⁹ A. Buday, *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum*, 1929, p. 368—370, I. Paulovics, *Dacia keleti határvonala*, 1944, p. 66—68. Trebuie să menționăm însă că C. Daicoviciu, SCIV, 1, 1950, 1, p. 117—118 contestă caracterul roman al valului precum și existența unui castru roman la Boroșneul Mare și consideră cetățuia de la Comălău în forma ei existentă ca un fort medieval-modern.

¹⁰ N. Gudea—I. I. Pop, *Das Römerlager von Rîșnov (Rosenau) Cumidava*, 1971, p. 24.

¹¹ Vezi pentru această inscripție M. Macrea, AISC, 4, 1941—1943, p. 234—261, N. Gos-tar, AUI, 15, 1969, p. 21—31, N. Gudea—I. I. Pop, *loc. cit.*, p. 66.

¹² K. Horedt, în *Omagiul lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 287—291.

¹³ V. Spinei, SCIV, 24, 1973, p. 57—81, 259—282.

indeosebi folosirea exhaustivă a izvoarelor contemporane și a datelor istoriei bizantine, încît lucrarea este o analiză temeinică și meritorie, care va constitui încă mult timp o prețioasă bază de informare asupra problemei tratate și care ar merita să fie publicată într-o limbă de circulație internațională, ca să fie accesibilă unui cerc cît mai larg de cercetători.

Credem că nu ne înșelăm, dacă presupunem că sugestia pentru tratarea acestui subiect i-a venit autorului în legătură cu studiul nostru publicat în anul 1969¹⁴ asupra aceleiași probleme, și din acest motiv ne permitem să facem unele observații pe marginea lucrării amintite.

V. Spinei mută regiunea „Blökumanaland” în sudul Dunării și sincronizează evenimentele descrise în legătură cu „Landul” amintit cu lupta lui Alexios I Comnenul, din anul 1091, de la Lebunion, și nu cu cea din 1114 desfășurată în nordul Dunării, așa cum s-a admis în general pînă acum. El argumentează că în sudul Dunării n-au trăit cumanii și elimină prin aceasta posibilitatea identificării cumanilor negri cu „blökumanii”, dar în schimb au existat acolo vlahi. Soluția propusă are însă inconvenientul că ar putea să trezească impresia că, pe la 1100, n-ar fi existat vlahii și în nordul fluviului. În sprijinul localizării bătăliei lui Alexios I propusă de către autor acesta expune o serie de argumente (a—h), care nu devin însă mai convingătoare prin faptul că sînt atît de numeroase. Singurul argument „bun” privitor la localizarea acelu „Blökumanaland” este legătura lui cu „Pezzinavöllu” („Cîmpiile pecenegilor”), care nu pot să se afle decît în nordul Dunării, încît și țara blökumanilor trebuie plasată tot în nordul fluviului, indiferent dacă locuitorii ei sînt identificați cu vlahii ori cu cumanii. În această situație, contextul în care sînt amintiți blökumanii nu poate să ducă la o soluție concludentă pentru explicarea etnonimelor, deoarece pretutindeni unde au trăit vlahii în nordul Dunării puteau să existe, în perioada aceea, și cumani.

Un rezultat mai sigur și mai întemeiat decît studiul situației istorice pe care V. Spinei îl face atît de detaliat și bine documentat ar fi putut să-l dea analiza lingvistică și filologică a celor două etnonime, omisă din păcate de autor sau tratată doar cu totul tangențial. Dacă ar fi insistat asupra formelor în care sînt amintiți vlahii în izvoarele aproximativ contemporane (grecești, latine și slave)¹⁵ ar fi putut să constate că la toate lipsește acel -u- am zice fatal — folosit în partea a doua a celor două etnonime în discuție. Din acest motiv ele nu pot să indice pe vlahi. În mod teoretic, s-ar putea admite că cele două cuvinte, care le compun, se referă la vlahi și la cumani, dar nu în sensul cum ele sînt folosite de G. de Ville-Hardouin „Cemain et li Blac”, ci într-un raport de subordonare adjectivală. Contrar limbilor romanice, cu adjectivul postpus, în limbile germanice adjectivul este așezat înaintea substantivului (populus *Romanus*, dar *deutsches Volk*), încît și în această ipoteză prima silabă a denumirilor ar figura ca adjectiv al substantivului postpus. Deoarece însă „blakumen” și „blökumana” sînt amintiți în izvoare nordice, iar în limbile germanice nordice „blak, blök” etc. înseamnă „negru”, explicația cea mai probabilă pentru

¹⁴ K. Horedt, *ArhMold*, 6, 1969, p. 179—185.

¹⁵ Cf. enumerarea lor atît de completă la N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV, pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, indice, p. 630, 654, 669, 670 sub „blaci, Blakia, olachi, valah, vlah, Blahia, Βλαχία, etc.

„blak-kumen” și „blök-kumana” ar fi „cumanii negri”, cunoscuți din izvoarele contemporane. Această soluție am semnalat-o încă în 1958 și am expus-o mai detaliat în anul 1969¹⁶. În încheiere am dori să subliniem că interpretarea celor două denumiri are mai mult o importanță metodologică și nu afectează vreo teză esențială a istoriei naționale, deoarece chiar și acei care ar încerca să tăgăduiască autohtonía românilor nu pot să nege prezența lor, pe la 1100, în stînga Dunării.

ARHÄOLOGISCHE DEUTUNGEN (V)

ZUSAMMENFASSUNG

1. DACIA AMISSA

Es wird darauf hingewiesen, daß sich der Plan des Militärlagers von Comălău, Kreis Covasna, (Abb. 1), zu einem Castellum ergänzen läßt, (Abb. 2) wie sie seit der zweiten Hälfte des 3. Jhs. u.Z. üblich werden. In dem benachbarten Lager von Boroşneul Mare entdeckte Z. Székely einen Ziegelstempel der AL(a) PALM(yrenorum), die, wie ihr Name zeigt, erst nach Decius nach dem Südosten Siebenbürgens verlegt worden sein konnte. In dieser Zeit dürfte auch der Erdwall „Honárka“ angelegt worden sein, der in der gleichen Gegend das Tal des Piriul Negru bis zu den Karpaten abriegelt. Die bei Eutropius (IX, 8) überlieferte Nachricht ist also unzutreffend, daß in der Zeit von Gallienus „Dacia tum amissa“, da gerade damals im Südosten Siebenbürgens die Limeslinie wohl verkürzt und begradigt, aber der Zugang in das Alttal in der Nähe der Mündung des Piriul Negru abgesperrt und besonders befestigt wurde.

2. ÜBER DIE SCHWARZEN KUMANEN

Das in einer isländischen Quelle erwähnte „Blökumanaland“ kann nicht auf der Balkanhalbinsel lokalisiert werden, da es wegen des Zusammenhanges mit den „Pezzinavöllu“ (Gefilde der Petschenegen) nördlich der Donau anzusetzen ist.

„Blak, blök“ bedeutet in den nordgermanischen Sprachen „schwarz“ und somit müssen mit den beiden Bezeichnungen „blök-kumana“ und „blak-kumen“ die auch sonst bezeugten Schwarzen Kumanen gemeint sein.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Militärlager von Comălău.

Abb. 2. Rekonstruktion des Castellums von Comălău.

¹⁶ K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 153, și *ArhMold*, 6, 1969, p. 179—185.